

PAPER DETAILS

TITLE: SEYYID BURHÂNEDDİN MUHAKKİK-I TIRMİZÎ'NİN MAÂRİF'İNDE NEFSLE İLGİLİ
MÜTALAALAR

AUTHORS: Nurgül SUCU KÖROĞLU

PAGES: 271-292

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2231322>

SEYYİD BURHÂNEDDİN MUHAKKİK-I TİRMİZÎ'NİN MAÂRİF'İNDE NEFSLE İLGİLİ MÜTALAALAR*

THE CONSIDERATIONS IN SEYYİD BURHÂNEDDİN MUHAKKİK-I TİRMİZÎ'S MAÂRİF CONCERNING HUMAN SOUL (NAFS)

Nurgül SUCU KÖROĞLU**

Öz

Soyu Hz. Hüseyin'e dayandığı için "Seyyid" ve "Hüseynî" nisbelerinin yanında, Cenâb-ı Hakk'm izniyle kalplerdeki sırlara vukufiyeti veya Şems-i Tebrîzî'nin Konya'ya gelişini Mevlana'ya önceden haber vermesi dolayısıyla "Seyyid-i Sırdân", Mevlana tarafından anıldığı üzere "Burhâneddîn, Burhân-ı Dîn, Burhân" ve tahkik ehli bir sûfi olduğunu belirten "Muhakkık" lakaplarıyla anılan Seyyid Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî'nin Maârifadlı eseri, çoğunluğu Farsça, kısmen de Arapça bir eserdir. Eserin muhtevasında; Seyyid Burhâneddîn'in tasavvufi sohbetleri, seyr-i sülûk ve marifetullah konularının veciz sözlerle anlatımı; Hakîm Senâyî, Ferîdüddîn-i Attâr ve Nizâmî-i Gencevî'den şiirler ile Hasan-ı Basrî'den Bâhâüddîn Veled'e kadar meşhur sûflerin görüşleri yer almaktadır.

* Bu makale; Erciyes Üniversitesi ile Türk Kadınları Kültür Derneği'nin 30 Eylül-2 Ekim 2011 tarihinde ortaklaşa düzenlemiş olduğu "Seyyid Burhanettin Dosta Dost Olanlar Uluslararası Sempozyumu"nda, tarafımdan sadece sözlü bildiri olarak sunulan "Seyyid Burhâneddîn Muhakkık Tirmizî'nin Maârifinde Nefisle İlgili Teşbih ve Mecazlar" başlıklı tebliğ metninin, makale formatında yeniden düzenlenmiş ve genişletilmiş hâlidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Konya/Türkiye, nurgulsucu@selcuk.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0852-3274>

Gönderim Tarihi: 28.11.2021

Kabul Tarihi: 31.12.2021

Tasavvufta nefis terbiyesi; nefsin isteklerini azaltarak onun beden üzerindeki hakimiyetini kırmak ve bu suretle sultani ruhun hükümranlılığına imkan sağlamaktır. Ruh-ı sultani, Cenâb-ı Hakk'ın insana kendi zatından nefhettiği ruhtur ki, insanı diğer canlılardan ayıran hususiyet budur. Emir âleminde olan bu ruhun beden ile beraberliği, insanı müspet davranışlara yöneltir. Bunun zıddı olan hayvani ruh ise, insanın hayatini devam ettirmesini sağlayan biyolojik yapıya hükmeden latif bir güçtür ki, ona “can” veya “nefis” de denmektedir. Bedeni hareket ettiren, konuşturan, her türlü faaliyetinin icra ve ifasını sağlayan bu ruh, ölümle beraber bedeni terk eder. Halk âleminde olan ve davranışların başlangıç noktasını teşkil eden bu ruh, terbiye edilmediği takdirde, ruh-ı sultaninin aksine, insan üzerinde menfi tasarruflarda bulunabilmektedir.

Seyyid Burhâneddin, Maârif'te, insanın nefsinin isteklerinden kurtulmasının çok zorlu bir mücadele gerektirdiğine dikkat çekerken nefis terbiyesi üzerinde ehemmiyetle durur. Ona göre insanı tehdit eden bütün tehlike ve afetlerin kaynağı “nefis”tir ve nefisine hakim olamayan insan her iki dünya saadetinden de mahrum kalır. Seyyid Burhâneddin; nefsin merhalelerinden, daha çok “emmâre” ve “mutmainne”den bahseder, “nefs-i mutmainne” mertebesine “nefs-i emmâre”nin isteklerine boyun eğmemek sayesinde erişilebileceğini ve kurtuluşun ancak bu şekilde mümkün olabileceğini açıklar. Bu çerçevede, sürekli kötülüğü emreden nefis-i emmâre hakkında Maârif'te bazı teşbih ve mecazlara rastlanır. Maârif'te nefsin benzetildiği başlıca unsurları; kendisiyle ölesiye mücadele edilmesi gereken bir düşman, Kur'an-ı Kerim'de bir kıssada zulmün sembolü olarak takdim edilen Câlût, binek vasıtası, hırsız ve canavar yahut köpek olmak üzere toplam beş grupta toplayabiliriz.

Bu makalede; Seyyid Burhâneddin'nin nefse bakışı ve nefis terbiyesine dair görüşleri üzerinde durulacak, Maârif'te yer alan nefse dair teşbih ve mecazlar açıklanmaya çalışılacaktır.

• Anahtar Kelimeler

Maârif, nefis-i emmâre, ruh-ı hayvani, terbiye, ruh-ı sultani, benzetmeler

• Abstract

The book titled Maârif (Knowledge/education) by Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî is mostly in Persian and partly in Arabic. The author is referred to as “Seyyid” and “Hüseynî” by virtue of his lineage being traced back to Hüseyin (prophet Muhammad's grandson), as well as by other attributes such as “Seyyid-i Sırdân”, so called because he was able to reach out to secrets within hearts by permission of God Almighty or “Burhâneddin, Burhân-ı Dîn, Burhân” so called by Rumi because he informed him beforehand about the arrival of Şems-i Tebrîzî to Konya, and finally the nickname “Muhakkık” as he was a sufi mystic interested in exploration of the soul. The book contains Seyyid Burhâneddin's conversations in Sufism, explanations of seyr-i sülûk and marifetullah in laconic terms, poems by Hakîm Senâyî, Ferîdüddîn-i Attâr and Nizâmî-i Gencevî, and views of famous Sufis from Hasan-ı Basrî to Bâhâüddin Veled.

In Sufism, nafs training (self-cultivation) involves reducing the desires of the nafs and breaking its dominance over the body, and thus enabling the domination of the sultanic spirit. Sultanic spirit is the spirit that Almighty God has inflicted on man from himself, which is the characteristic that distinguishes man from other living things. The union of this spirit, which is from the divine (Creator's) realm, with the body leads people to positive behaviors. The animal spirit, which is the opposite of this, is a graceful force dominating the biological structure that enables man to continue his life, which is also called "soul" or "nafs". This spirit, which moves the body, makes it speak, and ensures the execution and performance of all its activities, leaves the body with death. This spirit from the realm of creatures constitutes the starting point of behavior and can have negative dispositions on people, unlike the sultanic spirit, if it is not disciplined.

Seyyid Burhaneddin, in Maarif, emphasizes self-cultivation (training of nafs) while drawing attention to the fact that it takes a very arduous struggle to conquer the desires of one's soul. According to him, the source of all dangers and disasters that threaten man is the "nafs", and a person who cannot control himself is deprived of the happiness of both worlds. Seyyid Burhaneddin talks about the stages of the nafs, and especially "emmâre" and "mutmainne", and explains that the level of "nafs-i mutmainne" can be reached by not submitting to the wishes of the "nafs-i emmare" and that salvation is only possible in this way. In this framework, there are some similes and metaphors in Maârif about the nafs-i emmare, which constantly commands evil. The main elements that the nafs is likened to in Maârif can be collected in five groups: an enemy who must be fought to the death, Câlut, who is presented as a symbol of oppression in a parable in the Qur'an, a passenger vehicle, a thief and a beast or dog.

This article will dwell on Seyyid Burhâneddin's view of nafs and his ideas concerning the training of nafs. In addition, it will attempt to explain the similes and metaphors regarding nafs in Maârif.

•

Keywords

Maârif, very commanding nafs, animal spirit, training, nafs at peace, sultanic spirit, metaphors

GİRİŞ

Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin ve oğlu Sultan Veled'in şeyhi olarak bilinen (Değirmençay, 2009, C. 37, s. 521) Seyyid Burhaneddin, 1169 yılında Tirmiz'de doğmuş, Tirmiz'de bir müddet ilim tahsilinden sonra 1208 senesinde Belh'e giderek Mevlana'nın babası Sultanülulema Bahaüddin Veled'e intisap etmiştir (Sultan Veled, 2001, s. 178, 186). Kırk gün Bahaüddin Veled'in sohbetinde bulunup icazet almasının ardından önce Tirmiz'e dönse de hemen ertesi yıl tekrar Belh'e gelir ve orada beş yıl kadar daha kalır (Oral, 2015, s. 36). Bu birkaç yıllık süre zarfında, henüz çocukluk yaşlarında bulunan Mevlana'yı bir lala¹ veya atabeg² gibi daima omuzunda taşır ve dolaştırır (Ahmet Eflaki, 2001, C. 1, s. 224). Bahaüddin Veled'in, ailesiyle birlikte Belh'ten hicret etmesi üzerine tekrar Tirmiz'e yerleşir. Mevlevi kaynaklarında; onun, bu tarihten itibaren sürekli cezbe³ ve sekr⁴ hâlinde yaşadığı, inzivaya çekildiği, daha sonra sekr hâlinden sahv⁵ hâline geçip sekiz yıl kadar öğretim ve irşat faaliyetlerinde bulunduğu daha sonra da Anadolu'ya gittiği kaydedilmektedir (Ceyhan, 2009, C. 37, s. 56). Şeyhinin vefatından bir yıl sonra, 1232 senesinde Konya'ya ulaşan Seyyid Burhaneddin; o sırada Larend'e'de bulunan Mevlana'ya mektup yazarak, Larend'e'nin Moğol istilasını nedeniyle oturmaya elverişli olmayacağını belirtir ve onu Konya'ya çağırır. Bu sırada Mevlana henüz yirmi dört yaşındadır (Işık, 2017, s. 49). Seyyid Burhaneddin; Mevlana'ya, babasının hem zahir hem de hâl ilimlerinde kamil bir şeyh olduğunu, kendisinin de zahir ilimlerinde ulaştığı üstün dereceye hâl ilimlerinde de ulaşması gerektiğini söyler. Bu gönülden gelen sözleri, babasının sözleriymiş gibi kabul eden Mevlana, Seyyid Burhaneddin'in müridi olur (Can, 2004, s. 43). Ahmed Eflâkî Menâkıbü'l-Ârifin adlı eserinde, Mevlana'nın Seyyid Burhaneddin'e daha erken

¹ Osmanlılar'da şehzadelerin yetişmesinden sorumlu görevlilere verilen isim (Baykara, 2003, C. 27, s. 70).

² Selçuklu şehzadelerinin talim ve terbiyeleriyle ilgilenip onlar adına eyaletleri idare eden askerî valilere verilen isimdir. (Alptekin, 1991, C. 4, s. 33.)

³ Tasavvufi bir terim olarak, Allah'a koşmak manasına kullanılır. İlahi inayetin bir gereği olarak, Cenab-ı Hakk'ın, kendisine giden yolda ihtiyaç duyulan her şeyi kuluna bahşedip, kulun çabası ve çalışması olmaksızın, onu kendisine çekmesi ve yaklaştırması durumudur. (Uludağ, 2001, s. 90.)

⁴ Kelime manası sarhoşluk, mest olmak, kendini kaybetmek olan "sekr" kelimesi tasavvufi bir terim olarak; zahirî ve batını kayıtları bir yana bırakıp Cenab-ı Hakk'a yönelmek, kuvvetli bir tecelli şile kendinden geçerek ruhi bir hazzla ulaşmak manalarını ihtiva eder (Uludağ, 2001, s. 306-307).

⁵ Kelime manası ayıklık ve kendinde olma hâli, huşyârî, kendine gelme olan "sahv" kelimesi tasavvufi bir terim olarak; hislerini yitiren ve kendinden geçen arifin hissine dönmesi, kendine gelmesi manalarını ihtiva eder (Uludağ, 2001, s. 301).

bir zaman diliminde, henüz Belh'te iken intisap etmiş olabileceğini söylemektedir (2001, C. 1, s. 224). Seyyid Burhaneddin ertesi yıl Mevlana'yı, zahirî ilimlerde daha da ilerlemesi için Halep ve Şam'a gönderir, kendisi de Konya'da kalmayıp Kayseri'ye gider. Halep'te iki, Şam'da da dört sene kalan Mevlana, Anadolu'ya dönünce önce Kayseri'ye uğrayarak şeyhi Seyyid Burhaneddin'i ziyaret eder ve sonra onunla birlikte Konya'ya gelirler (Can, 2004, s. 44). Konya'da Mevlana ile birlikte uzun bir müddet, bazı kaynaklara göre de tam dokuz yıl (Satoğlu, t.y., s. 18) kalan Seyyid Burhaneddin, Kayseri'ye dönmek için Mevlana'dan izin ister fakat Mevlana şeyhinin gitmesine razı olmaz (Karabulut, 1994, s. 14). İsteğinin devamlı surette reddedilmesi karşısında Seyyid Burhaneddin, bir gün Mevlana'dan habersiz yola çıkar (Satoğlu, t.y., s. 18), bazı kaynaklara göre de Mevlana'nın yakın arkadaşlarından bir grup Seyyid Burhaneddin'i bir katıra bindirerek Meram Bağları'na gezmeye götürürler (Karabulut, 1994, s. 15). Ancak yolda, Seyyid Burhaneddin'i, bindiği hayvan aniden yere fırlatır ve Seyyid'in ayağı kırılır. Bunun üzerine Konya'ya geri dönen Seyyid Burhaneddin; "Ne güzel mürit, gitmemesi için mürşidinin ayağını kırıyor..." diyerek sitemle Mevlana'dan bir kez daha izin ister fakat Mevlana ısrarla kendisini yalnız bırakmamasını söyleyince, Seyyid Burhaneddin; "Elhamdülillah senin işin tamam oldu, insanlar senden feyz alıyorlar. Benim acele etmemin sebebi, buraya bir aslanın gelmekte oluşundan dolayıdır. O bir aslan, ben de bir aslanım, iki aslan bir yerde geçinemez!.." diyerek aylardır sakladığı bir sırrı ifşa ediverir. Bunun üzerine Mevlana'nın müsaadesiyle Seyyid Burhaneddin Kayseri'ye döner ve vefatına kadar Kayseri'de kalır. Bu olaydan kısa bir süre sonra da Şems-i Tebrizî Konya'ya gelir (Sipehsâlâr, 2005, s. 162-163). 1241 senesinde Kayseri'de vefat eden Seyyid Burhaneddin'in kabri üzerindeki türbe 1892 senesinde dönemin Ankara valisi Âbidin Paşa'nın yardımıyla Kayseri mutasarrıfı Mehmet Nâzım Paşa tarafından yaptırılmış, Farsça kitabesi de Ali Emîrî Efendi hattıyla yazılmıştır (Ceyhan, 2009, C. 37, s. 57). Günümüzde, Seyyid Burhâneddin'in hayatı, eserleri, mürşitleri, müritleri ve hakkındaki çeşitli menkıbe ve değerlendirmelerle alâkalı farklı usullerde çok sayıda çalışma yapılmıştır ve yapılmaya devam edilmektedir. Bu çalışmalardan, 2019 yılında Ender Büyüközkara tarafından yayımlanan makale, aynı zamanda bu konuyla alâkalı güncel ve kapsamlı bir bibliyografyayı da ihtiva etmektedir (s. 276-278).

Seyyid Burhaneddin'in, Maârif'inin yanında, Muhammed ve Fetih surelerinin tefsirini ihtiva eden ve ona nispet edilen iki eseri daha vardır. Maârif'le ilgili yapılan tam metin çalışmalarının hepsinde bu iki surenin tefsirine de yer verilmiş, hepsi tek kitap hâline getirilmiştir. Maârif, Seyyid Burhaneddin'in sözleri,

sohbetleri ve vaazlarının toplanmasından meydana gelmiştir. Bu eserde; ibadetin sırları, ayet ve hadislerin tevilleri, “fakr”ın remizleri, “seyr-i sülûk”ün incelikleri gibi konular kısa ve özlü bir üslupla izah edilmektedir. Maârif’te uzun cümlelere az rastlanır. Seyyid Burhaneddin, fikirlerin izahında geniş sözler ve uzun ibareler yerine kısa ve özlü cümleler kullanmayı tercih etmiştir. Eser, bu yönüyle, eski mutasavvıfların “işârât” denilen sözlerine uygunluk arz eder. Eseri okurken; çoğu yerde, her bir ibarenin başlı başına bir konuyu ihtiva ettiğini görürüz. Bu tür ibarelerin önündeki ve sonundaki cümlelerle bir bağlantısı olmadığından, Maârif, fasıllara ayrılmamıştır. Gönül açıcı, fasih ve belîğ bir eserdir. Birçok sufilerin sözleri gibi gönüllere tesir edici bir özelliği vardır (Karabulut, 1994, s. 59-60). Aslen Arapça “ma’rifet” isminin çoğulu olan “Ma’ârif”; marifetler, bilimler, bilgi ve kültür manalarını ihtiva eder (Devellioğlu, 1996, s. 557). Kelimeye, bunların yanında yüklenen bir mana daha vardır ki, o da, şeyhin sohbeti esnasında müritleri tarafından tutulan notların kitap hâline getirilmesidir. Bu şekilde tutulan notlara, kimi dönem “Ma’ârif”, kimi dönem ise “Makâlât” adı verilmiştir (Hüsrevoğlu, 2016, s. 39). Seyyid Burhaneddin’in Maârif’inin yanında; Sultanülulema Bahâüddin Veled (Kurtuluş, 2003, C. 27, s. 271-272) ve Sultan Veled (Sultan Veled, 1966, 2002; Değirmençay, 2009, C. 37, s. 521-522)’in de Maârif adlı eserleri vardır. Bunların yanında; “ma’ârif” kelimesinin “ilim, irfan, gönül bilgisi ve öğrenmek” manalarını da ihtiva etmesinden dolayı şeyh-mürît münasebetinin dışında farklı âlim yahut müelliflerin eserlerinin adlarında da geçtiğini görmekteyiz. Mesela İbn Kuteybe’nin el-Maârif (Tüccar, 2003, C. 27, s. 271), Sinan Paşa’nın ise Maârif-Nâme (Tulum, 2013) adlı eserleri mevcuttur. Şems-i Tebrizî (Gençosman, 2009) ve Hacı Bektâş-ı Velî’nin de (Coşan, 2019), bu kapsamda değerlendirebileceğimiz “Makâlât” adlı eserleri vardır. Hatta Mevlana’nın sohbetlerinin toplanmasından meydana gelen kitaba da sonradan “Fîhi mâ-fîh” (Eraydın, 2006) adı verilmeseydi, “Ma’ârif” denirdi, görüşünde olan araştırmacılar vardır (Gölpınarlı, t.y., s. 8).

Seyyid Burhaneddin’in Maârif adlı eserini oluşturan metinler, Fetih ve Muhammed surelerinin tefsiriyle birlikte, kendi dilinde orijinal metin olarak Bediüzzaman Fûruzanfer tarafından tek kitap hâline getirilmiş ve Tahran’da yayımlanmıştır (Bediüzzaman Fûruzanfer, 1961). Fûruzanfer bu metni ortaya koymadan önce, ilk olarak Maârif’in İstanbul Selim Ağa Kütüphanesi 567 numarada kayıtlı bir yazma içerisinde bulunan kısmi bir nüshasına rastlar (Lewis, 2009, s. 159). Daha sonra Konya Mevlana Müzesi Kütüphanesi 2118 ve 962 numaralarda kayıtlı nüshaları da dikkate alarak ve Karabulut’un ifadesine göre (1995, s. 17); bu nüshalardan, Gölpınarlı’nın da tercümesinde esas aldığı 2118 numaralı nüshayı asıl kabul edip diğer nüshalardaki farklılıkları göstererek, son

kısmına da çeşitli fihristler ve açıklamalar ekleyip nihayetinde çalışmasını tahkikli metin hâline getirir. Bununla birlikte, Maârif üzerinde farklı Türkçe tercüme çalışmaları da yapılmıştır. Bunlardan ilki Abdülbaki Gölpınarlı (Gölpınarlı, t.y.), ikincisi Ali Rıza Karabulut (Karabulut, 1995), üçüncüsü ise Mehmet Hüsrevoğlu tarafından yapılan tercüme çalışmalarıdır. Gölpınarlı, tercümesinde Konya Mevlana Müzesi Kütüphanesi 2118 numarada kayıtlı mecmuadaki nüshayı esas alırken; Karabulut, tercümesinde Bediüzzaman Füzüzanfer tarafından hazırlanan matbu metni esas almıştır. Maârif'in Türkçe tercümesinde Hüsrevoğlu ise daha farklı bir yöntem takip etmiş ve eserin daha önce yapılan iki tercümesinden de (Gölpınarlı ve Karabulut) istifade ederek eseri yeniden dilimize uyarlamıştır (2016, s. 42). Bu çalışmamızda her üç tercümeden de faydalanılmakla birlikte, Karabulut tercümesi esas alınmıştır.

"Nefs" in Mahiyeti ve Mertebeleri

İnsanın özü, kendisi, ilahi latife, kötü huyların ve süfli arzuların kaynağı anlamında bir terim olan "nefs" kelimesi, tasavvuf literatüründe kelim ve felsefeden farklı bir şekilde ele alınıp yorumlanmıştır. Sufiler genellikle nefsin mahiyeti, birliği, cisim ve cevher yahut kadim ve hâdis oluşu, evvel ya da sonra yaratılışı gibi hususlardan çok onun zaafları, hileleri, kötülükleri, hastalıkları, bunları tedavi etmenin yolları, kötülüklerinden korunmanın çareleri ve nefis terbiyesi gibi konular üzerinde durmuşlardır. Tasavvufta nefis denilince, şer ve günahın kaynağı olan, kötü huy ve süfli arzuların tamamı anlamına gelen ve kötülüğü emreden (Kur'an-ı Kerim 12:53) nefis anlaşılır (Uludağ, 2006, C. 32, s. 526-528). Nefs; insanı, mahlukat içerisinde hem mükerrerrem bir mevkiye çıkarabilecek kapasitede, hem de aşağıların en aşağısı derekesine indirmeye meyilli, iki cepheli bir vasıttadır. Terbiye edilip temizlenir, kötülüklerden korunur; ilim, irfan, hikmet ve güzel hasletlerle süslenip ruhaniyetle doldurulursa yüceliklere meyleder ve yücelir. Buna mukabil; cehalet, kötü hisler, yanlış itikatlar ve çirkin huylar da onun alçalmasına sebep olurlar. Tasavvufta nefis terbiyesi; nefsin isteklerini azaltarak onun beden üzerindeki hakimiyetini kırmak ve bu suretle sultani ruhun hükümranlığına imkan sağlamaktır. Ruh-ı sultani, Cenab-ı Hakk'ın insanlara nefhettiği ruhtur ve insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özellik de budur. Emir âleminden⁶ olan bu ruhun beden ile birlikteliği insanı olumlu ve güzel davranışlara yöneltir. Bunun zıddı olan hayvani ruh ise, insanın hayatiyetini devam ettirmesini sağlayan biyolojik yapıya hükmeden latif bir güçtür. Buna can

⁶ Emir âlemi, melekût ve gayb âlemi de denir. Emir âlemi denmesinin sebebi, doğrudan Cenab-ı Hakk'ın "kün"- "ol" emriyle var olmasıdır. Bu âlemde zaman veya madde söz konusu değildir. Akıl, nefis, kalp, sır, ruh gibi letâyifler bu âlem ait unsurlardır (Kâşânî, 2004, s. 362).

veya nefis de denmektedir. Bedeni hareket ettiren, konuşuran, her türlü hareketin ifa ve icrasını gerçekleştiren bu ruh, ölümle birlikte bedeni terk eder. Halk âleminden⁷ olan ve davranışların başlangıç noktasını teşkil eden bu ruh; terbiye edilmediği takdirde, sultani ruhun aksine, insan üzerinde olumsuz tasarruflarda bulunabilmektedir. İşte insan, kendi içindeki bu iki zıt kutbun çatışmalarıyla hâl ve gidişatına yön vermektedir. Ömür boyu devam eden bu mücadelede ruh-ı sultani galip geldiğinde, insan iyilik ve güzelliklere meylederken, hayvani ruh galip geldiğinde günah ve kötülöklere meyleder. İnsan belli bir ölçüde kendi iradesi ile nefisini şekillendirebilme imkan ve istidadına sahiptir. Çok zorlu bir mücadele olan nefis terbiyesi esnasında birtakım merhalelerden geçmek gerekir. Bu merhalelerin en alt katmanı “nefs-i emmâre” katmanıdır (Sucu, 2012, s. 101-103). Arapça mübalağalı ism-i fail olan “emmâre” kelimesi; çok emredici, sürekli emreden, isteklerinin ardı arkası kesilmeyen, ısrarla ve sürekli isteyen manalarını verir. Bu sıfatı haiz olan nefsin tek gayesi heva ve heveslerini ölçüsüzce tatmin etmekten ibarettir. Nefsin düşkünlükleri ve isteklerine karşı herhangi bir mukavemet göstermeyip onun arzularına tabi olmak ise nefis-i emmâre seviyesinde bulunan kişilerin hâllerindendir. Tasavvuf kitaplarında nefsin yedi mertebesinden söz edilir. Bunlar aşağıdan yukarıya doğru sırasıyla; nefis-i emmâre, nefis-i levvâme, nefis-i mülheme, nefis-i mutmainne, nefis-i râziye, nefis-i marziyye ve nefis-i kâmile şeklindedir. Nefis-i emmâre, nefsin terbiyeden geçmemiş, ham hâlidir. Yusuf Suresi’nde nefsin bu yönüne işaret vardır: “*Yine de ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, Rabbinin acıyıp koruması dışında, daima kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbin çok bağışlayan, çok esirgeyendir*” (Kur’an-ı Kerim 12:53). Nefis-i levvâme, yaptığı hatalardan ve işlediği günahlardan pişmanlık duyan nefstir. Bu mertebedeki nefis hata ve günahlarını görerek bunlardan rahatsız olur, tövbe ve istiğfar ile kurtulmaya çalışır. Kıyamet Suresi’nin 2. ayetinde nefsin bu mertebesine bir işaret vardır: “*(Kusurlarından dolayı kendini) kınayan nefse yemin ederim...*” (Kur’an-ı Kerim 75:2) Nefis-i mülheme, iyiliği ilham edici nefstir. Şems Suresi’nin 8. ayeti nefsin bu mertebesine işaret eder: “*Ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene and olsun ki...*” (Kur’an-ı Kerim 91:8) Nefis-i mutmainne, itminana kavuşmuş, sükunete ermiş nefis mertebesidir. Bu mertebedeki nefis; Cenab-ı Hakk’a muhabbetle huzur hâli yaşar, dalgaları yatışmış bir deniz misali şehvet ve gazabı sükunet hâlindeyir. Bu makama gelen birinin ahlakı istikrarlıdır ve şahsiyeti oturmuştur. Fecr Suresi’nin 27. ayetinde bu nefis mertebesine işaret vardır: “*Ey kâmil bir iman ve salih amellerle huzura ermiş nefis!*” (Kur’an-ı Kerim 89:27)

⁷ Halk âlemi, cismani âlem, zahiri ve beş duyumuzla hissettiğimiz her şey halk âlemindendir (Kâşânî, 2004, s. 362).

Nefs-i Râziye, Allah'tan gelen her şeye rıza gösteren nefstir. Böyle bir nefis sahibi; Allah'tan gelen her şeyi güzel görür ve başına gelen musibetleri gülerek karşılar. Böyle bir insan, Allah katında aziz ve mükerrem, insanlar arasında da makbul ve muhteremdir. Fecr Suresi'nin 28. ayetinde bu ve bundan sonraki nefis mertebesine işaret vardır: “*Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön!*” (Kur'an-ı Kerim 89:28) Nefs-i Marziyye, Cenab-ı Hakk'ın, kendisinden razı olduğu nefstir. Allah (C.C.)'ün bir kulundan razı olması, o kul için en büyük mazhariyettir. Nefs mertebelerinin en üst makamı olan nefis-i kâmile, nefsin tam manasıyla terbiye olmuş hâlidir. Bu mertebeyi, nefis-i sâfiye, yani arınmış nefis şeklinde de ifade etmek mümkündür. Şems Suresi'nin 9. ayetinde nefsin bu mertebesine işaret vardır: “*...Nefsini arındıran kurtuluşa ermiştir*” (Kur'an-ı Kerim 91:9). Nefs-i emmâre dikenli bir tarlaya benzer. Terbiye yoluyla nefsi kötülüklerden arındırıp üst makamlara doğru yol almak ise, o tarlanın dikenlerden ayıklanıp adım adım bir gül bahçesine çevrilmesi gibidir. Başka bir deyişle; nefis, deli dolu akan bir nehir gibidir. Böyle bir nehir, taşkınlara sebep olur ve etrafına zarar verir. Fakat bu nehrin önüne bir baraj yapılırsa, hem zararları engellenir, hem de çevrenin aydınlatılması ve sulanmasına katkıda bulunması sağlanır. Terbiye olmamış bir nefis de hem kendine hem de etrafına zarar verirken; terbiyeden geçen bir nefis, insanı yüksek makamlara çıkarabilmektedir (Eren, 2010, s. 81-83).

Maârif'te Nefs

Seyyid Burhaneddin Maârif'inde nefis terbiyesi üzerinde fazlaca durur. Ona göre; insanın pek çok şeyden kaçması, sakınması kolay olsa da nefsin hevasından kaçıp kurtulması çok zordur. Bütün tehlike ve afetlerin kaynağı nefstir ve nefsine hakim olmayan bir insanın dünya ve ahiret saadetine erişmesi imkansızdır. Maârif'te daha çok nefis-i emmâre ve nefis-i mutmainne ile ilgili açıklamalara rastlamaktayız. Nefs-i emmâre en süfli durumdaki nefis olup bundan kurtulmak, mertebeyi yükseltmek gerekir. Nefs-i mutmainne ise Cenâb-ı Hak katında makbul olan nefis mertebelerinin ilkidir ve kurtuluşa erenler, ancak nefslerini bu mertebeye yükseltebilenlerdir. Seyyid Burhâneddin'in bu iki nefis mertebesinden bahsetmesinin sebebi de emmâreden kurtulup mutmainneye erişmek için yol göstermek olsa gerektir. Zira birinin bastırılması diğerinin güçlenmesine vesile olmaktadır. Aslında hem Maârif'te hem de Mesnevi'de genel olarak söz konusu edilen ve zararlarından sakınılması için ikaz ve tavsiyelerde bulunulan nefis de emmâre mertebesinde kalmış olan nefstir (Sucu, 2010, s. 37-44).

Aşağıdaki paragrafta, “nefis-i emmâre”nin, bütün güzel hasletleri çalan bir hırsıza benzetildiğini görüyoruz. Bu hırsızın alet edevatı da gönlün arzu ettiği kötülüklerdir. O hâlde hazinesini nefis hırsızının elinden kurtarmak isteyen, bu

hırsızdan önce davranmalı ve onun hilelerine karşı uyanık bulunmalıdır. Bu açıklamada dikkat çeken bir diğer husus da gece ibadetidir. Seyyid Burhâneddin geceleri uyanık olup Allah'ı zikretmeyi nefse muhalefetin en önemli göstergelerinden biri olarak zikretmiştir:

“Şimdi sen nefs-i emmârenin murada eremeyişiyle nefs-i mutmainneyi terbiyeye koş! Nitekim bir kudsi hadiste; ‘Nefsine düşman ol! Çünkü o bana düşmanlıkta ayak diremektedir.’ buyrulmuştur. Kur'an-ı Kerim’de ise Cenâb-ı Hak; ‘Kim Rabbinin divanında durup hesap vermekten korkmuş ve nefsinin kötü heveslerden men etmişse, onun barınağı da cennettir...’ (Nâzi’ât, 79/40) diyerek bunları övmekte ve ‘Allah’a ve Resulüne itaat ediniz!’ (Kur'an-ı Kerim 3:32) buyurmaktadır. Suçu terk etmek, itaat anlamına gelir. Zira aynanın yüzünden toz ve pası gidermek de, parlaklığı elde etmenin ta kendisidir. Yine Kur'an-ı Kerim’de Cenâb-ı Hak, nefs-i mutmainne mertebesine ulaşan has kullarını övgü sadedinde; ‘Yanları yataklardan uzaklaşır, (gece teheccüd namazı kılmak için yanlarını yataklardan ayırıp kalkarlar), korkarak ve umarak Rablerine dua ederler ve kendilerine verdiğimiz rızıkta hayır için harcarlar.’ (Secde, 32/16) buyurmaktadır. Eğer sende bir cevher varsa, o cevher senden gizlidir. Nefs-i emmâre o cevheri senden çalmadan önce sen, şimdilik ondan gönlünün arzu ettiği kötü şeyleri azar azar çal. Çünkü işe yeni başladığın için ancak azar azar çalabilirsin. Bütün gece uyanık kalmaya gücün yetmez. Mücevherin, incin varsa bu böyledir. Eğer mücevherin yoksa ne diye uyursun? Mademki böylesine bir mücevheri ve böylesine bir inciye elde etmek istiyorsun, bunu elde etmek isteyen kimseye nasıl olur da uyku helal olur?” (Karabulut, 1995, s. 68-69)

Şurada ise; güneş gibi aydınlık olan sultani ruhun güçlenebilmesi için gece gibi karanlık olan hayvani ruhun yani nefsin zayıflatılmasının ve her işte orta yolu tutup nefsin aşırılıklarının törpülenmesinin gerekliliği izah edilmektedir:

“Yüce Allah bu âlemde birçok şeyler yaratmıştır, fakat insani ruhtan daha yüce bir şey yaratmamıştır. Sendeki bu hayvani ruhu ve bu aşağılık nefsi ne kadar kahredersen, o yüce ruh o kadar kuvvetlenir. Biz insanlarda iki nefis vardır. Birisi gece gibi karanlık bir nefis, diğeri ise güneş gibi aydınlık bir nefis. Eğer perhiz ve cila vurmakla bu nefsin isteklerini azaltırsan, nefis zayıflar. Bu takdirde o yüce ruh meydana çıkar, gecenin yerine gündüzün gelmesi gibi olur. Her nerede aşırılığa sapmadan, orta yol takip edilmiş bir iş varsa, orada hiçbir zarar ve ziyan yoktur. İnsaflı olmayı, insaflı davranabilen kimseye söylemek gerektir. İnsaflı davranamayan kimseye söylemek ise hikmete uygun değildir. Sende nefis yok olmadıkça, tasavvufi bilgilerden söz edemezsin!” (Karabulut, 1995, s. 113)

Nefs, insanı Allah’a yaklaştıran her şeyin karşısında yer alan bir düşman gibidir. Bu nedenle daima nefisle mücadele hâlinde olmak gerekir. Bu, nihayeti olmayan büyük bir harptir. Hz. Peygamber’in ifadesiyle büyük cihattır (Tirmizî,

Fazâilü'l-cihâd 2; Ahmed b. Hanbel, VI, 20-22). Seyyid Burhâneddin bu konuyu şöyle izah eder:

"Allah'a yakınlaşma ve uzaklaşmanın sebepleri vardır. Hangi şey seni Allah'a yakınlaştırıyorsa, ona sarıl. Hangi şey de seni Allah'tan uzaklaştırıyorsa ondan uzak dur. Dünyada nefse aykırı gelen her ne varsa seni Allah'a yaklaştırır. Nefse uygun gelen her ne varsa, o da seni Allah'tan uzaklaştırır. Şimdi şunu iyi bil ki, nefse aykırı gelen şeylere iyice ve sınıksı yapış. Bu hususta başarılı olmak için yüce Allah'tan güç, kuvvet ve yardım iste. Çünkü O'ndan başka hiç kimseden güç, kuvvet elde edemezsin. Nitekim, 'Kuvvet ve kudret Allah'a mahsustur.' denilmiştir. Düşman ne kadar güçlü kuvvetli olursa olsun, Allah'ın kuvvet ve kudreti seninle beraber oldukça, düşmanın kuvveti sana tesir etmez. Yüce Allah buyuruyor ki; 'Ey nefis! Dünyadakileri feryada getirip esir eyledin. Ama bizim öyle kullarımız vardır ki, seni feryada getirirler!' Şimdi nefsin dizginini çektin, kemendini de kıştın mı, padişahın bulunduğu tarafa varıp ulaştın, düşmana ise kılıç çektin demektir. İşte şimdi yüce Allah'tan zafere ulaşmayı dile!" (Karabulut, 1995, s. 105-106)

Burada nefsin önce amansız bir düşmana, daha sonra dizginlenip yola getirilmesi gereken bir binek vasıtasına benzetildiğini görmekteyiz. Aşağıdaki paragrafta ise nefis; kendisiyle savaşılmaması, yola getirilmesi, kendisine diz çöktürüldükten sonra da asla üzerinden denetimin eksik edilmemesi gereken bir düşman olarak tasavvur edilmiştir:

"Şimdi kendi vücut kalenin çevresine gel de kendi nefsinle savaş. Onu yakıp yıkmaktan hiç çekinme, korkma. Çünkü o başkalarının (düşmanın) şehridir. Hangi kapısı ve hangi burcu sağlam ise yak ve yık. Ama kale senin eline geçti mi, senin kalen oldu mu, ülke sana teslim edildi mi, artık o zaman yıkılan yerleri yapmaya ve tamir etmeye çalış. Artık orada herkesi layık olduğu yere oturtursun, hiç kimsenin haddini aşmasına izin vermezsin. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de; 'Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır, sakın onları (haddi) aşmayınız! Her kim Allah'ın koyduğu sınırları aşarsa, işte onlar zalimlerdir.' buyrulmaktadır. (Bakara, 2/229) Bilhassa gönül padişahını kendi devletinin tahtına oturmuş olarak bulursan, herkes onun vereceği hükme razıdır. Nitekim, 'İnsanlar padişahlarının dini üzeredir' (Aclûnî, 1988, 2/311) buyrulmuştur. Böylece vezir, askerler, fil, at, bütün organlar, hatta parmak uçları bile padişahın buyruğu altındadır, onun emirlerini yerine getirmek için hazır vaziyette beklemektedirler. Çünkü bunların hepsinin düzgünlüğü, gönlün düzgünlüğüne bağlıdır. Sonra bak gör, bunları başıboş da bırakma! Nitekim Kur'an-ı Kerim'de; 'Onlar size geldikleri zaman onları imtihan ediniz!' (Mümtehhine, 60/10) buyrulmuştur. Bu ayet gereğince onlara dikkat et, görüp gözetle. Onların gözleri ve kulakları nerede, ne iş yapıyorlar ve ne yapmak istiyorlar? Nitekim tabip kimsenin hastanın nabzına bakarak, idrarını muayene ederek ve organların hareketlerine bakarak hastalığı teşhis ettiği gibi, sen de nefsin ve onun yapmak istediklerini tanıyıp teşhis

et. Kendi nefsin ve bütün organlar Allah nuruna ulaşamadıkları ve aydınlanamadıkları zaman böyle yapmak gerektir. Ama o nur belirip ortaya çıktı mı, delil ve şahit vasıtasıyla anlamaya hacet kalmaz.” (Karabulut, 1995, s. 78-79)

Aşağıdaki paragrafta ruhun Hz. İsa’ya, nefsin ise Hz. İsa’yı taşıyan merkebe benzetildiğini görmekteyiz. Burada ayrıca, insanın nefsini bilmesi gerektiğine de işaret edilmiştir:

“ ‘Ruh İsa’sı kuzgun gibi aç bulunmaktadır. Eşeği ise susamın yağını sormaya çalışır durur.’ (Senâî, 1368, s. 376) Sen eşeği (nefsi) susam yağı ile besleyip ruhu kuzgun gibi aç bıraktıkça ilmi de eşekte araman gerekir. Bak gör bakalım eşekte ne gibi bilgiler vardır...” (Karabulut, 1995, s. 58)

Nefsi azgın bir ata benzeten Seyyid Burhâneddin, o azgın atın şeyhin eliyle terbiye edilebileceğini şu sözleriyle izah eder:

“Şeyh olan kimsede öyle bir heybet ve öyle bir haşmet olmalıdır ki, şeytanlar ve vesveseler ordusunu bir hamlede ve bir lahzada bozguna uğratsın, vurup kırıp geçirsın. Müridin bindiği ve onu aşağılıklardan en aşağıya atmak isteyen azgın nefs atını, o muazzam heybetiyle korkutsun. Onun üzerine binerek uyluklarının altına alıp tir tir titretsin!” (Karabulut, 1995, s. 84)

Nefsin istek ve arzularından kurtulmak çok güç bir iştir. Nefsin arzu ve hevesleri cehenneme açılan bir kapıdır. Seyyid Burhâneddin bu durumu şöyle bir misal ile izah eder:

“Padişahın biri hizmetçisine, onu yediği kötü bir yiyecekte vazgeçirmek niyetiyle; ‘Bunu niçin yapıyorsun? Bunu yemeye mecbur musun?’ diye sorduğunda, hizmetçi; ‘Hayır mecbur değilim fakat hoşuma gidiyor da onun için yiyorum.’ diye cevap verir. Hâlbuki bu hareket zarar ve ziyandan başka bir şey değildir. Sende iki kapı vardır. Biri cennete açılır, öbürü ise cehenneme. Cehennem kapısını açma. Değil mi ki iman bir şehirdir; çok dikkatli olmak gerektir ki, seni imanla alıp götürsünler. İman şehrinde suç işlemek ve nankörlük etmek ise edepsizliktir. Eğer cehennem yolu o kadar gönül çekici olmasaydı, binlerce insan kendisini ebedi cennetten mahrum etmezdi.” (Karabulut, 1995, s. 59)

Maârif’in başka bir yerinde ise bu konu önce bir ayet ve akabinde bir hadis ile şöyle açıklanır:

“Dünya, cehennemin tavanıdır. Çünkü cehennemin etrafında onu süsleyip hoş gösteren çiçekler, parıltılar, gönül açıcı hoş şeyler ve gönlün isteyip arzuladıkları vardır. Şimdi sen onları görüyorsun da, cehennemin içindeki yüz binlerce azabı görmüyorsun. Eğer bir kimse sana, ‘Bu tavan çökecektir.’ derse ne cevap vereceksin? Zira bu ömür sermayesi bir gün son bulacaktır. Nitekim Yüce Allah Kur’an-ı Kerim’de; ‘Ne zaman ki can boğaza dayanır. (Hastanın etrafında bulunan kimseler tarafından): ‘Bunu tedavi edecek bir tabip var mıdır?’ diye çabaya düşülür. Can çekişen kimse ise bunun gerçek bir ayrılış

olduğunu anlar ve ne yapacağını şaşırır. İşte o gün sevk edilecek yer, sadece Rabbinin huzurudur.' (Kıyâme, 75/29) buyurmaktadır. Dünya damındaki laleler ve çiçeklerle sakın oyalanma. Nitekim Peygamber Aleyhisselâm; 'Cennet hoş a gitmeyen şeylerle, cehennem ise hoş a gidip özlenilen ve arzu edilen şeylerle çevrilip süslenmiştir.' (Müslim, Cennet 1; Ebû Dâvûd, Sünnet 22; Tirmizî, Cennet 21; Nesâî, Eyman 3) buyurmuştur. Şimdi dünyadan şehvetle elde ettiğ in her şey, her zevk, bilmiş olası n ki, cehennem in tavanıdır. Ancak ihtiyaç miktarınca olursa ahiretten sayılır. Nitekim ata, yola gitmesi için ot verirs in, o zaman helal olur. Yolcu (bezirgân) böyle yaparsa zarar görmez. Eğer şu bir lokmayı, açlığı giderme gayesiyle değil de şehvetle yersen haramdır. Eğer haram bir lokmayı, darlığ a düşüp mecbur kalır ve ölmeyecek kadar yersen, o zaman helal olur. Sen ise sadece 'şarap haramdır' diye söz edip durdun. Hâlbuki şaraptan başka nice şehvetler vardır ki adamı sarhoş eder. Sen ise sarhoş olduğ un hâlde, hamamın damına çıkarak, hamam tellağ ı gibi şarkı söyleyip durmaktasın." (Karabulut, 1995, s. 102-103)

Burada, nefsin dünyadan ihtiyacı kadar nasiplenmesi gerektiğ i vurgulanmıştır. Bunun yanında nefsin ihtiyaçlarının cüzi miktarda giderilmesi; ata, yoluna devam edebilmesi için ot verilmesi gerektiğ i misaliyle daha belirgin bir hâle getirilmiştir. Aşağıdaki paragrafta ise; nefs-i emmâre ahırda yaşayan ve samanla beslenip kuvvetlenen bir hayvana benzetilirken, nefs-i mutmainne, olgun insanların gönülleri ile özdeşleştirilir. Bu olgun insanların gönülleri safran yağ ı deposu olduğ undan, yüzleri de safran gibi sapsarıdır. Aslında burada; her ikisi de sarı renkte olmasına rağmen, samanın bayağ ı ve ucuz bir nesne olmasına mukabil, safranın çok zor elde edilen kıymetli bir yiyecek olması söz konusu edilerek nefs-i emmârenin nefs-i mutmainneye nispeti de vurgulanmıştır:

"Hani hayvanların yiyeceklerini nefs-i emmârenin kuvvetlenmesi için samanlıktan yollarlar. Nefs-i mutmainnenin gıdası ise erenlerin safranyağ ı deposu hâline gelmiş olan gönüllerinden gelir. Eğer erenlerin gönülleri safranyağ ı deposu değilse, niç in onların yüzleri safranyağ ı gibi sapsarı kesilmiştir?" (Karabulut, 1995, s. 96)

Nefs-i emmâre, kendisine sürekli muhalefet edilmesi gereken bir düşmandır: "Nefs-i emareye aykırı davrandın mı, Cenâb-ı Hak seninle barışır. Nefsle barıştın mı, Allah (C.C.) ile savaşa girmiş olursun." (Karabulut, 1995, s. 111)

Her türlü felaketlerin kaynağ ı nefstir, nefs yok edilmedikçe insan kendini belalardan kurtaramaz: "Her şeyden kaçmak kolay, fakat kendi nefsinden kaçmak pek zordur. Felaketlerin kaynağ ı nefstir. Nefs yok olmadıkça, varlığını ve nefsini öldürmedikçe kendini belalardan kurtaramazsın. Ölmeden önce öl, nefsini, muradını alamamışlar mezarlığına göm de, hoş ol, rahata kavuş!" (Karabulut, 1995, s. 136)

Seyyid Burhâneddin, Maârif'in başka bir yerinde de, nefs mücadelesini, Kur'an-ı Kerim'de zikredilen bir kıssadan hareketle izah eder. İlgili kıssa şöyledir:

"Tâlût askerlerini yürütüp ordugâhtan çıkarınca dedi ki; 'Allah sizi bir ırmakla deneyecektir. Kim ondan içerse benden değildir. Ondan kana kana tatmayıp sadece eliyle bir avuç alan bendendir.' İçlerinden pek azı hariç hepsi ondan içtiler. Nihayet Tâlût ve kendisiyle beraber inananlar, ırmağı geçince; 'Bugün Câlût'a ve askerlerine karşı bizim gücümüz yok.' dediler. Allah'a kavuşacaklarına kanaat getirenler ise; 'Nice az bir topluluk var ki, Allah'ın izniyle çok topluluğa gâlip gelmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir.' dediler. Tâlût'un askerleri, Câlût ve askerlerinin karşısına çıktıklarında şöyle dediler: 'Rabbimiz, üzerimize sabır dök, ayaklarımızı sağlam tut ve o kafir millete karşı bize yardım et!' Derken Allah'ın izniyle onları yendiler. Dâvûd, Câlût'u öldürdü. Allah ona (Dâvûd'a) hükümdarlık ve hikmet verdi..." (Kur'an-ı Kerim 2:249-251)

Aynı kıssa Maârif'te şöyle yer alır:

"Tâlût ordusuyla harekete geçince dedi ki; 'Yüce Allah sizi bir ırmakla imtihan edecektir.' Nitekim: 'Davut, Câlût'u öldürdü.' buyrulmuştur. Gönül Dâvûd'u nefs-i emmâreyi öldürdü. Hulasa Yüce Allah gönül Dâvûd'una saltanat bağışlar, ona ilim ve hikmet verir. Böylece Tâlût, nefs Câlût'u ile savaşa girmeyi kararlaştırınca; 'Bu yolda bir ırmak vardır, o ırmak ise dünyadır, şehvetlerdir. Eğer bu ırmaktan su içecek olursanız, muhtaç olduğunuz kadar, zarureti giderecek kadar, emre uyarak içiniz.' diye tembihte bulundu. Bu emre rağmen ondan pek az kimse müstesna, çokları içtiler. Yüce Allah ise Kur'an-ı Kerim'de 'Kullarımdan şükredenler pek azdır.' (Sebe', 34/13) buyurmuştur." (Karabulut, 1995, s. 54)

Tâlût, İsrâiloğullarının ilk hükümdarı olup kırk sene kadar hükümdarlık yaptıktan sonra milattan önce 1040 tarihinde Filistinliler tarafından öldürülmüştür. Câlût ise Filistinli kahramanlardan biridir. İsrailoğulları ile Filistinliler arasında çıkan bir savaşta, henüz 18 yaşında bulunan Davud (A.S.) tarafından atılan bir sapan taşı ile öldürülmüştür. Seyyid Burhâneddin bu misalde gönlü Davud (A.S.)'a benzetirken nefs-i emmâreyi de Câlût'a benzetmiştir. Nehir ise dünyaya ait hevesleri temsil eder. Misalde de görüldüğü gibi, insan dünyadan da büsbütün el etek çekemez. İhtiyaç miktarınca nasiplenmeyi bilmek gerekir.

Nefsin aşırı isteklerine karşı mukavemet gösterilmesi gerektiğini izah eden Seyyid Burhâneddin, nefsin haklarına da kararınca riayet edilmesi gerektiğini belirtir ve bu konuyu şöyle açıklar:

"Birazcık nefsin de hakkını ver. Fakat fazlasına gelince ne işin var onunla? Ama ruh olmasaydı ne değer in olurdu? Nefsin görevi ancak kulluk yapmaktır. Bunun dışında bütün işler gönül sırrı olan ruha aittir. Kendi kendinle şöyle bir karara varman gerek: 'Bütün bu organlar, el kol, parmaklar, eklemler, duyular, mide, ciğer, vesaire gibi büyük küçük bütün parçalar bana emanet olarak verilmiştir. Şüphesiz ki bunları bir gün benden geri alacaklar. Geçici hayatla ilgili bütün şeyler, iç ve dış bütün duyular bana iki günlüğüne verilmiş

emanet şeylerdir.' demelisin. Senin neyin varsa, manevi âlemle, iç âlemle ilgilidir." (Karabulut, 1995, s. 42)

Buna göre, nefsin isteklerini az miktarda yerine getirip onu daima murakabe altında tutmak gerekir. Çünkü nefs, ruhun bineğidir ve üzerinde kıymetli emanetler taşımaktadır. Nefs bineğini, kafi miktarda yiyecek ve içecek vererek, üzerindeki kıymetli yükünü yıktırmadan ve zarara uğratmadan menziline ulaştırmak gerekir (Sevgi, 1995, s. 59).

Seyyid Burhâneddin'e göre insan, değerini ve ölçüsünü ancak nefsini tanıyarak bilebilir:

"İlim, marifet bilgisidir. Hiçbir şey bilmesen bile, kendini bildin mi, bilgi sahibisin demektir. Ama kendini bilmedin mi, o bildiklerinin sana ne faydası var? Nitekim Kur'an-ı Kerim'de; 'Nihayet onların peşinden öyle bir nesil geldi ki, namazı terk ettiler, nefslerinin arzularına uydular.' (Meryem, 19/59) buyrulmaktadır." (Karabulut, 1995, s. 58)

Bu açıklamanın hemen akabinde yer alan ayette geçen *"nefslerinin arzularına uydular"* ibaresi, nefsin peşinden gitmenin insanın kendini bilmemesinin ilk alameti olduğunu ortaya koymaktadır. Kendini bilmeyen Rabbini de tanıyamayacak, diğer bilgileri ve tanıdıkları kendine hiçbir fayda sağlamayacak, neticede heba ve heveslerin peşinde heba olup gidecektir (Sevgi, 1995, s. 60).

Seyyid Burhâneddin; nefisle mücadelede, yeme içmenin azaltılması yoluyla ruhun ve gönlün güçlendirilmesi gerektiği konusuna da birkaç yerde değinir:

"Bilmiş ol ki, nefsinin kapısından gönlünün kapısına kadar önünde birazcık yol vardır. Boğazın ölümü dinin dirilmesidir. Bu konuda her ne söylemişler ise, sırrı ve hikmeti bundan ibarettir." (Senâî, 1368, s. 376) Nitekim; beden ölür yok olur gider ruh ise ölmez, yok olmaz, demişlerdir." (Karabulut, 1995, s. 56).

"Yemek üç kısımdır. Haram, mubah, vacip. Haram ve mubah olan yemek, ihtiyaç yokken yemektir. Vacip olan ise, ihtiyaç olunca yemektir. Şehvet de ona yardımcı olur. Şimdi sen mubah olunca da yeme, öyle bir hâl meydana gelsin ki, o zaman yemek yemek sana vacip olsun, yani yemeye ihtiyacın olsun, mecbur olasın. İnsan mücadele ede ede öyle bir hâle gelir, öylesine acıdır ki, yemek yemeye ihtiyaç hasıl olur. İşte o zaman yemek farz olur, yediği zaman ise farzı yerine getirir." (Karabulut, 1995, s. 66).

Maârif'in başka bir yerinde nefsin bir canavara benzetildiğini görmekteyiz:

"Kimde hakikat derdi (gerçekleri araştırıp öğrenme çabası) yoksa, hakikati istemiyor demektir. Mümin o kimsedir ki, balık gibi susuz yaşayamaz. Bütün dünya nimetlerini balığın önüne koysanız, su olmadığı için orada eğleşemez. Öyle ise mümin de balık gibi suya koşar, suya atılır, hem de küçücük bir suda kurtuluş bulamaz. Küçücük bir suda avlanan balık, su az olduğu için oltada kalır. O su balığın içine sinmez, onu tatmin etmez. Deniz gerektir ki, balık orada büyüüyüp koskoca timsah hâline gelsin. Ey mürid! Sen, şeyhin

bedenini küçük görüyorsun, hâlbuki denizi onun içinde bil, sakın bunu olmayacak muhal bir şey de sanma! Denizi ve denizdeki canavarı görüp de sakın şaşma. Sen asıl kendi içinde deniz gibi olan canavarı gör de şaş!..” (Karabulut, 1995, s. 63).

Aşağıdaki paragrafta ise, haset, dünya leşinin başında bekleyen nefis köpeğinin bir sıfatı olarak ele alınmıştır:

“Haset, nefis köpeğinin sıfatıdır. Çünkü o dünya leşinin başında bulunmaktadır. Nitekim; ‘Dünya cifedir, talipleri ise kilâbdır’ (Aclûnî, 1988, I, 409/1313) buyrulmuştur. Başka bir köpek geldi mi, o köpek havlayıp hırlamaya başlar. Ama ruhanilerin gıdası hiç eksilmez, yiyenleri ise pek çoktur, ama oraya haset hiç giremez. Şimdi bu köpekler asla cennete giremezler, ancak Ashâb-ı Kehf’in köpeği olursa o zaman müstesnadır. Çünkü Ashâb-ı Kehf’in köpeğinde akıl da var, gönül de var, sahibine sadakatle bağlılık da vardır. O köpekte, köpeklik sıfatı kalmamıştır. O köpeği satın almak da caizdir, çünkü terbiye edilmiş bir köpektir...” (Karabulut, 1995, s. 77-78)

SONUÇ

Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî; 1169-1241 yılları arasında Tirmiz, Belh, Konya ve Kayseri’de yaşamış bir İslâm âlimi ve Allah dostudur. Mevlana’nın babası Sultanülulema Bahaüddin Veled’in zahirî ilimlerde talebesi ve mana ilimlerinde müridi, Mevlana’nın ve oğlu Sultan Veled’in ise hocası ve mürşidi olmuştur.

Ma’ârif veya Makâlât; şeyhin sohbeti esnasında müritleri tarafından tutulan notların kitap hâline getirilmesi manasına kullanılan bir isim olup, Seyyid Burhaneddin’in Maârif’inin yanında Bahaüddin Veled, Sultan Veled ve Şems-i Tebrizî’nin de bu türde eserleri vardır. Seyyid Burhâneddin’in sözleri, sohbetleri ve vaazlarının bir araya toplanmasından meydana gelen Maârif; ibadetin sırları, nefis terbiyesi, seyr-i sülûkün incelikleri gibi konuları ihtiva etmektedir.

Tasavvufta nefis denilince daha çok şerrin ve kötülüklerin kaynağı olan, sürekli kötülüğü emreden nefis anlaşılır. Bu sebeple mutasavvıflar eserlerinde çoğunlukla nefsin zaafı, hileleri, kötülükleri, hastalıkları, bu hastalıkları tedavi etmenin yöntemleri, kötülüklerden korunmanın çareleri ve nefis terbiyesi üzerinde durmuşlardır. Nefs, iki uçlu bir vasıta ve insanın içinde bu iki uç nokta sürekli mücadele hâlinindedir. Buna, hayvani ruh ile sultani ruhun savaşı da demek mümkündür. Nefs mertebelerinin en alt katmanında bulunan ve sürekli kötülüğü emreden nefis-i emmâre, dikenli bir tarlaya benzer. Terbiye yoluyla nefsi kötülüklerden arındırıp üst makamlara doğru yol almak ise, o tarlanın dikenlerden ayıklanıp adım adım bir gül bahçesine çevrilmesi gibidir. Terbiye olmamış bir nefis hem kendine hem de etrafına zarar verirken; terbiyeden geçen bir nefis, insanı yüksek makamlara çıkarabilmektedir.

Seyyid Burhaneddin Maârif'inde nefis terbiyesi üzerinde fazlaca durur. Ona göre; insanın pek çok şeyden kaçması, sakınması kolay olsa da nefsin hevasından kaçıp kurtulması çok zordur. Bütün tehlike ve afetlerin kaynağı nefstir ve nefsine hakim olmayan bir insanın dünya ve ahiret saadetine erişmesi mümkün değildir. Maârif'te daha çok nefs-i emmâre ve nefs-i mutmainne ile ilgili açıklamalara rastlamaktayız. Nefs-i emmâre en süfli durumdaki nefis olup bundan kurtulmak, mertebeyi yükseltmek gerekir. Nefs-i mutmainne ise Cenâb-ı Hak katında makbul olan nefis mertebelerinin ilkidir ve kurtuluşa erenler, ancak nefslerini bu mertebeye yükseltebilenlerdir. Seyyid Burhâneddin'in bu iki nefis mertebesinden bahsetmesinin sebebi de emmâreden kurtulup mutmainneye erişmek için yol göstermek olsa gerektir. Zira birinin bastırılması, diğerinin güçlenmesine vesile olmaktadır.

Maârif'te yer alan nefs-i emmâre ile ilgili benzetme unsurlarını beş kategoride toplayabiliriz. Bunlar; hırsız, düşman, at veya eşek kabilinden bir binek hayvanı, Câlût, son olarak da canavar veya köpek benzetmeleridir. Bu benzetmeleri; nefsin benzetildiği unsurlar ve benzetme yönleri bakımından şöyle izah edebiliriz: Hırsız: Nasıl ki bir hırsız başkasının kıymetli eşyalarını çalarsa, nefs-i emmâre de insanın bütün güzel hasletlerine göz dikmiş ve onları çalmaya azmetmiştir. Hazinesini nefis hırsızının elinden kurtarmak isteyen, ona karşı daima uyanık bulunmalıdır. Düşman: Nefs, insanı Allah'a yaklaştıran her şeyin karşısında yer alan bir düşman gibidir. Bu nedenle daima nefisle mücadele hâlinde olmak gerekir. Bu, nihayeti olmayan büyük bir harptir. Binek hayvanı: Nefs ruhun bineğidir. Onun zaman zaman dizginlenip yola getirilmesi gerekir ve onu öldürmeyecek kadar da yiyeceğini temin etmek gerekir. Nefsin ihtiyaçlarının cüzi miktarda giderilmesi, ata yoluna devam edebilmesi için ot verilmesi gibidir. Nefsin isteklerini az miktarda yerine getirip onu daima murakabe altında tutmak gerekir. Çünkü üzerinde kıymetli emanetler taşımaktadır. Nefs bineğini, kafi miktarda yiyecek ve içecek vererek, üzerindeki kıymetli yükünü yıktırmadan ve zarara uğratmadan menziline ulaştırmak gerekir. Câlût: Kur'an-ı Kerim'de adı geçen ve Davud (A.S.) tarafından öldürülen bir düşmandır. Maârif'te gönül yahut terbiye edilmiş nefis Davud (A.S.)'a benzetilirken, nefs-i emmâre de ona düşmanlık eden Câlût olarak ele alınmıştır. Canavar veya köpek: Bu benzetme unsurları ise, nefs-i emmârenin tehlikeli ve zarar verici olmasından dolayı kullanılmıştır.

EXTENDED SUMMARY

Seyyid Burhaneddin Muhakkık-i Tirmidhi was an Islamic scholar and beloved servant of Allah who lived in Tirmidh, Belh, Konya and Kayseri between 1169 and 1241. He became a pupil of Mevlana's father Sultan-ul-ulema Bahauddin Veled in

the worldly sciences and his disciple in the spiritual sciences, and the teacher and mentor of Mevlana and his son Sultan Veled.

Ma'ârif or Makalât is a name referring to the notes taken by his followers during the sheikh's conversations and later turned into a book. In addition to Seyyid Burhaneddin's Ma'arif, Bahauddin Veled, Sultan Veled and Şems-i Tebrizî also have works of this type. Ma'ârif, which consists of the words, conversations and sermons of Seyyid Burhaneddin, contains topics such as the secrets of worship, the training of the nafs, and the subtleties of the spiritual journey.

When the nafs is mentioned in Sufism, it refers to the nafs which is the source of evil and wickedness and constantly commands evil. For this reason, in their works, mystics have mostly focused on the weaknesses, tricks, evils, diseases of the soul, methods of treating these diseases, remedies for protection from evil and self-cultivation. The nafs is a two-pronged object, and these two extremes are in constant struggle within man. It is possible to call this the battle of the animal spirit and the sultanic (divine) spirit. The nafs-i ammâre, which is at the lowest level of the nafs and constantly commands evil, is like a thorny field. Purifying the soul from evil by means of discipline and moving towards higher positions is like removing the thorns from that field and turning it into a rose garden step by step. While an uncultivated soul harms both itself and its surroundings, a soul that undergoes training can raise a person to higher realms.

Seyyid Burhaneddin puts a lot of emphasis on self-cultivation in his Ma'ârif. According to him, while it is easy for a person to escape from many things, it is extremely difficult to escape from the whims of the soul. The source of all dangers and disasters is the nafs, and it is not possible for a person who does not have self-control to attain happiness in this world and in the hereafter. In Ma'ârif, we mostly encounter explanations about nafs-i ammâre and nafs-i mutmainne. The nafs-i ammâre is the nafs in the lowest state, and it is necessary to get rid of it and raise one's position. The nafs-i mutmainne, on the other hand, is the first of the levels of nafs that is acceptable in the sight of Allah, and those who achieve salvation are only those who can raise their souls to this level. The reason why Seyyid Burhaneddin cites these two levels of nafs must be to show the way to rid oneself of ammâre and reach mutmainne. The suppression of one leads to the strengthening of the other.

In Ma'ârif, we meet some analogies about nafs-i ammâre. We can explain these similes in terms of the elements that the soul is likened to and the aspects of analogy as follows: Thief: Just as a thief steals someone else's valuables, the nafs-i ammâre covets all the good qualities of a person and is determined to steal them. Whoever

wants to save his/her treasures from the thief of the soul must always be on the lookout for it. Enemy: The nafs is like an enemy opposing everything that brings one closer to Allah. For this reason, it is necessary to always be in a struggle with the nafs. This is a great war without an end. Mount: Nafs is the mount of the spirit. It needs to be restrained from time to time, and it is necessary to ensure that it will eat enough so that it will not die. Meeting the needs of the soul in a small amount is like giving grass to the horse so that it can continue on its way. It is necessary to fulfill the desires of the soul in a small amount and always keep it under control. Since it carries valuables on it, it is necessary to bring the mount of nafs to its range without causing any damage to its precious load by giving it enough food and drink. Câlut: It is an enemy mentioned in the Qur'an and killed by David. While the heart or the disciplined soul is likened to David in Ma'arif, it is treated in nafs-i ammare as Câlut, who is hostile to him. Beast or dog: These elements of analogy are used because the nafs-i ammare is dangerous and harmful.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzak Kâşânî (2004). Tasavvuf sözlüğü Letâifü'l-a'lâm fi İşârâtı Ehli'l-ilhâm (Demirli, E. Çev.). İstanbul: İz Yay.
- Aclûnî (1988). Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs amme'stehera mine'l-ehâdisi alâ elsineti'n-nâs. Lübnan-Beyrut.
- Ahmet Eflâkî (2001). *Âriflerin menkıbeleri* (Yazıcı, T. Çev.). İstanbul: MEB Yay.
- Alptekin, C. (1991). Ata. *İslâm ansiklopedisi* (C. 4, s. 32-33). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Altuntaş, H.& Şahin, M. (Haz.). (2005). *Kur'an-ı Kerim Meali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- Bediüzzaman Fûruzanfer (Ed.). (1961). *Seyyid Burhaneddin Muhakkık, Maârif, Mecma'â-yı Mevâ'ız ve Kelimât-ı Seyyid Burhâne'd-Dîn Muhakkık-ı Tirmizî, be-hamrâh-ı tefsir-i Sûre-yi Muhammed ve'l-Feth*. Tahran: İntişârât-ı İdare-i Küllî-i Nigâreş-i Vezâret-i Ferheng.
- Büyükköçkar, E. (2019). Seyyid Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî'de ahlakî arınma. *Akademik İncelemeler Dergisi*, XIV/(1), 275-314.
- Can, Ş. (2004). *Mevlânâ hayatı, şahsiyeti ve fikirleri*. Ankara: Ötüken Yay.
- Canan, İ. (Haz.). (2021). *Hadis ansiklopedisi Kütüb-i Sitte tercüme ve şerhi*. Ankara: Akçağ Yay.
- Ceyhan, S. (2009). Seyyid Burhâneddîn. *İslâm ansiklopedisi* (C. 37, s. 56-58). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Coşan, M. E. (2019). *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî*. İstanbul: Server Yay.
- Değirmençay, V. (2009). Sultan Vele. *İslâm ansiklopedisi* (C. 37, s. 521-522). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Devellioğlu, F. (1996). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lughat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yay.
- Eraydın, S. (Haz.). (2006). *Fîhi Mâ Fih*. (Konuk, A. A. Çev.). İstanbul: İz Yay.
- Eren, Ş. (2010). *Olaylar ve örneklerle nefis terbiyesi*. İstanbul: Nesil Yay.
- Hüsrevoğlu, M. (Haz.). (2016). *Ma'arif Seyyid Burhaneddin Veli*. Kayseri.
- Işık, E. (2017). *Belh'in Güvercinleri*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Karabulut, A. R. (1994). *Mevlana'nın Hocası Seyyid Burhaneddin Hz.leri ve Kayseri ilmiye tarihinde meşhur mutasavvıflar*. Kayseri: Seyyid Burhaneddin Hz. Hizmet Vakfı Yay.
- Kurtuluş, R. (2003). Maârif. *İslâm ansiklopedisi* (C. 27, s. 271-272). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Lewis, F. D. (2009). Seyyid Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî. (Küçük, O. N. Çev.). *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VIII/(16), 159-176.
- Maârif (Mevlânâ'nın Hocası) Seyyid Burhâneddîn Tirmizî (1995). (Karabulut, A. R. Çev.). Ankara: Mektebe Yay.
- Oral, O. (2015). Mevlânâ'nın Hocası Seyyid Burhaneddin ve bazı itikadi-kelami görüşlerinin değerlendirilmesi. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VIII/(8), 35-64.
- Satoğlu, A. (t.y.). *Mevlânâ'nın Hocası Seyyid Burhaneddin*. İşçi Kredi Bankası Kültür Yay.
- Senâî (1368). *Hadikatü'l-Hakika*. (Müderres-i Razavî Haz.). Tahran.
- Sevgi, H. A. (1995). *Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizî (Mevlânâ'nın Hocası)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yay.
- Seyyid Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî Maârif* (t.y.). (Gölpınarlı, A. Çev.). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.

- Sucu, N. (2012). Edirneli Nazmî'nin Tercüme-i Pend-i Attâr'ında nefis terbiyesine dair ikaz ve nasihatler. İ. Sezgin, C. Fedakar & H. Demiroğlu (Ed.), *Edirne'nin Fethinin 650. Yılı Sempozyumu Bildirileri* içinde (s. 101-110). Edirne: Trakya Üniversitesi Yay.
- Sucu, N. (2010). Mesnevî'nin bir beyti ışığında gönül aynası ve Mevlânâ'nın "Gönül"e bakışı. *Sûfî Araştırmaları- Sûfî Studies*, (2), 37-44.
- Sipehsâlâr Mecdüddin Feridun (2005). *Risâle-i Sipehsâlâr* (Konuk, A. A. Çev.; T. G. Seratlı Haz.). İstanbul: Rûmî Yay.
- Sultan Veled. (1966). *Maârif* (Anbarcıoğlu, M. Çev.). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Sultan Veled. (2001). *İbtidâ-Nâme* (Gölpınarlı, A. Çev.) Konya: Konya ve Mülhakatı Eski Eserleri Sevenler Derneği Yay.
- Sultan Veled. (2002). *Maârif* (Anbarcıoğlu, M. Çev.). Konya: Konya ve Mülhakatı Eski Eserleri Sevenler Derneği Yay.
- Şems-i Tebrizi Makalat* (2012). (Gençosman, M. N. Çev.). Ankara: Hece Yay.
- Tulum, M. (2013). *Sinan Paşa Maârif-Nâme özlü sözler ve öğütler kitabı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Tüccar, Z. (2003). el-Maârif. *İslâm ansiklopedisi* (C. 27, s. 271). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Uludağ, S. (2001). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yay.

